

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 930.85(477) «1927-1930»

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2020-32-9-17>**Галина Стародубець**

Житомирський державний університет імені Івана Франка

доктор історичних наук, професор (Україна)

e-mail: starodubec@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2005-771X>ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/M-9514-2015>

Основні вектори громадсько-політичної діяльності сільського жіноцтва Волині наприкінці 1920-х на початку 1930-х років

Анотація. *Мета статті* полягає у визначенні основних напрямків громадсько-політичної діяльності сільського жіноцтва Волині в період розгортання політики колективізації сільського господарства наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років. **Методологія дослідження** ґрунтується на використанні загальнонаукових (аналізу, синтезу, абстрагування й узагальнення) та спеціально-історичних методів (історико-типологічному, історико-системному та методі діахронного аналізу суспільно-історичної реальності) у поєднанні з принципами історизму, об'єктивності, системності та розвитку. **Наукова новизна** роботи полягає у тому, що: вперше предметом дослідження виступило сільське жіноцтво Волині в період першої сталінської п'ятирічки. Визначено основні чинники, які впливали на динаміку включення волинських селянок у процес соціалістичних перетворень на селі. Визначено форми та способи залучення жінок-активісток до організації: агітаційно-пропагандистської роботи серед своїх односельчанок щодо їх участі в виборах місцевих Рад, ліквідації безграмотності, боротьби з «класовими ворогами» на селі та створення колгоспів. **Висновки.** Впродовж 1920-х років радянська влада значну увагу приділяла вирішенню так званого «жіночого питання». У період розгортання курсу на соціалістичну перебудову села, жінки відігали активізувальну роботу в напрямку залучення жінок – активісток до процесу реалізації завдань більшовицької партії, насамперед щодо створення колгоспів. Важливими векторами громадсько-політичної діяльності жіночого активу Волинських сіл у досліджуваний період виступали: 1. Політична соціалізація селянок шляхом залучення їх до участі у виборах до місцевих рад, до роботи в сільрадах як у складі депутатського корпусу, так і посадовців (голів та секретарів сільрад). 2. Участь у кампанії з ліквідації мало- і безграмотності дорослого населення, рівень грамотності якого в цьому регіоні був одним із найнижчих в Україні. 3. Проведення агітаційно-пропагандистської кампанії на підтримку сталінської політики колективізації сільського господарства та боротьби з «класово ворожими елементами» села.

Ключові слова: Волинь, «жінвідділи», ворожі елементи, колгоспи, радянська влада, селянка.

Постановка проблеми. Правове становище та соціальна роль української жінки впродовж останніх ста років зазнали кардинальних змін. Гендерна політика більшовицької влади призвела до руйнації усталених міжстатевих соціальних стосунків, сприяла емансипації радянського жіноцтва. Досвід громадсько-політичної, економічної, управлінської діяльності, набутий жінкою в період становлення більшовицької влади, дозволив їй заявити претензії на право бути представленою в усіх сферах державного життя. Вивчення цього досвіду, з одного боку, є необхідною умовою глибокого осмислення сутності тоталітарного режиму сталінського зразка, а з іншого, це дозволить зрозуміти характер та динаміку змін соціальної поведінки жінки в екстремальних умовах глобальної трансформації державної політичної системи.

Аналіз джерел та останніх досліджень. У сучасній історіографії тема ролі і місця жінки у суспільно-політичному житті радянської держави раннього періоду сталінізму знайшла свою окрему нішу. Вона стала предметом наукового дискурсу, зокрема, в рамках вивчення гендерної політики радянської влади 1920-х - 1930-х років. Переважна більшість науковців аналізують діяльність організацій, сфокусованих на вирішенні «жіночих питань», зокрема, жінвідділів та жіночих делегатських зборів, які виступали «чи не єдиною легальною можливістю прояву жіночої активності» [Олійник, 2015: 146]. І «офіційна мета яких полягала в тому, щоб прищепити жінкам ідеї комунізму і, головне, сформувати з них дієву соціальну опору більшовицьким трансформаціям у руслі творення нового суспільства» [Нагорна, 2019: 284-285]. Окремі аспекти

предмету нашого дослідження висвітлюються у роботах російської вченої Наталії Пушкарьової, яка позначає сформований більшовицькою владою гендерний порядок як етакратичний, і саме крізь цю призму аналізує особливості громадсько-політичної діяльності радянської жінки [Пушкарєва, 2012: 8]. Схожої думки дотримується Людмила Непіпенко, яка вважає, що «практична реалізація гендерної ідеології та гендерної політики більшовиків призвели до встановлення етакратичного гендерного порядку» [Непіпенко, 2019: 119]. Цікавим є погляд американської дослідниці Коді Барі (Codie Barry) на образ жінки-селянки, візуалізований засобами більшовицької пропаганди у плакатах означуваного нами періоду. Авторка схиляється до думки, що «у перші п'ять років комуністичного режиму образ жінок-селянок у пропагандистських плакатах асоціювався як каталізатор політичних та соціальних змін» [Codie Barry, 2016: 26]. Сільське жіноцтво є предметом наукового дослідження Наталії Нагорної, котра виокремлює у цій категорії різні соціальні групи і звертає увагу, що в діяльності жінвідділів більшовицька влада застосовувала «яскраво виражений класовий підхід» [Нагорна, 2011: 131]. Про способи і методи «залучення жінок до радянського будівництва» йдеться у низці статей Наталії Земзюліної [Земзюліна, 2009: 325]. Окремі аспекти громадсько-політичної активності сільського жіноцтва в перше десятиліття становлення радянської влади в Україні розглядаються Ольгою Лабур [Лабур, 2010]. Загалом історіографія теми доволі репрезентативна, однак фактично поза рамками окремого дослідження досі залишається проблема становлення сільської жінки Волині, зокрема, й у розрізі її суспільно-політичної активності напередодні тектонічних зрушень традиційного сільського укладу, викликаних завданнями перших сталінських п'ятирічок.

Мета статті – визначити основні напрямки громадсько-політичної діяльності сільського жіноцтва Волині в період розгортання політики колективізації сільського господарства наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років. Географічними рамками нашого дослідження є північний і, частково, центральний регіони сучасної Житомирської області, які, відповідно з тогочасним адміністративно-територіальним поділом, зафіксованим у Постановах ВУЦВК від 7 березня 1923 р. та 13 березня 1925 р., були представлені двома округами – Коростишівською та Житомирською (перейменована у 1925 році на Волинську)¹.

Виклад основного матеріалу. Територія Волині - традиційно аграрний регіон, переважна більшість населення якого в означуваний нами період проживала в сільській місцевості. Закономірно, що в умовах формування тут основних інститутів радянської влади та наповнення їх відповідним змістом, об'єктом посиленої уваги більшовиків були села. Неоднорідність сільського соціуму та несприйняття значною його частиною основних засад більшовицької державної політики, спонукала владу до пошуку соціальних груп, які могли б стати її потенційними союзниками. З-поміж інших увага була звернута на сільське жіноцтво. Власне, «з перших днів приходу до влади більшовиків почалося формування «нової жінки», що включало в себе політику залучення жінок до суспільного виробництва і політичного життя» [Коршунова. Плотникова, 2016: 56]. І Волинь не була виключенням.

Однією із форм залучення жінок до громадсько-політичної діяльності стали так звані жінвідділи, «створені за пропозицією І.Арманд в серпні 1919 р.. Протягом всього свого існування (1919-1930 роки) вони провели величезну роботу по організації, навчанню, активізації жіночого населення в країні» [Пошали, 2015: 155-156]. Станом на другу половину 1920-х років вони мали розгалужену систему організацій загалом в УСРР і у Волинському регіоні, зокрема. На рівні села своєрідним центром, який координував роботу місцевих активісток, виступали постійно діючі жіночі делегатські збори при жінвідділах сільрад.

Коло завдань, які стояли перед жіночими організаціями, змінювалося впродовж першого десятиліття після приходу більшовиків до влади. Так, «задачі відділів робітниць і селянок у відбудовчий період (виділення наше. - Автор) зводилося, головним чином, до організації роботи з підтягування найбільш відсталих верств трудящих жінок до певного рівня (вступ у партію, вибори до Рад, в профорганізації)» [ЦДАГОУ. Ф.1. Оп.20. Спр. 3115. Арк.4]. Так званий «відбудовчий період» тривав, за офіційним визначенням більшовицької влади, впродовж 1920-х років і завершився у 1929 році, році «великого перелому». Впродовж цих років волинські селянки поступово набиралися досвіду роботи в органах кооперації, комнезамах, організовували заходи опіки над сиротами. Зусилля делегаток були спрямовані на: залучення жінок до суспільно-корисної та громадсько-політичної роботи, зокрема, участі у виборах до місцевих рад не тільки у статусі виборців, але й кандидатів у депутати або посадовців сільрад; ліквідацію мало- і безграмотності, насамперед жінок-активісток; пропаганду перебудови сільського господарства у відповідності із засадами, визначеними рішеннями більшовицької партії та радянського уряду тощо.

¹Більш детальну інформацію про територіально-адміністративні трансформації Житомирської області в 1920-1930-ті роки можна знайти в: *Адміністративно-територіальний устрій Житомирщини: 1795-2006: Довідник. Офіційне видання.* Житомир: Вид-во «Волинь», 2007, 620 с.

У другій половині 1920-х років найбільш чисельнішими органами влади на найнижчому адміністративному рівні виступали сільські ради, тому питання їх зміцнення розглядалося більшовицькою партією як одне із пріоритетних завдань радянського будівництва. «У жовтні 1927 р. було затверджено нове «Положення про сільські Ради», яке значно збільшувало повноваження сільрад, надавало їм адміністративно-господарських та фінансово-бюджетних прав» [Мельник]. У контексті сказаного, нагальним постало питання витіснення з сільських рад і сільського депутатського корпусу будь-яких «ворожих елементів» та встановлення абсолютного контролю над сільським урядуванням не тільки ззовні, але й з середини. Своїми союзниками у цій боротьбі влада бачила жіноцтво.

Вважалося, що залучення жінок до суспільно-політичної діяльності дозволить їм набувати досвіду управлінської роботи, підвищувати свій культурно-освітній рівень, брати участь у вирішенні окремих проблем функціонування соціально-побутової, культурно-освітньої сфер сільського життя. Однак, з іншого боку, більшовицька партія переслідувала більш прагматичну мету. Підтримувані владою жінки-активістки виявляли готовність проводити агітацію серед односельчан щодо вступу у комнезами, боротьби проти заможного селянства, створення колгоспів тощо. Загалом, активізація жіночого руху розглядалася радянською владою як необхідна умова виховання нової радянської людини, свідомого борця з класовими ворогами на селі, які «гальмують процес перебудови сільського господарства на засадах панування колгоспної форми господарювання».

Рівень громадсько-політичної активності волинського жіноцтва впродовж 1927 – 1928 років залишався невисоким і майже цілковито залежав від сили адміністративного тиску з боку представників місцевих партійних та радянських органів влади. Зовнішнім виявом цього був вкрай низький відсоток селянок у лавах сільських управлінців. Так, у відповідності з офіційними даними, «у 1927 році кількість жінок у керівних органах комітетів незаможних селян Коростенської округи складала 6,8% (у 1930 році вона вже становила 23%); у сільрадах – 11,7% (20,4% - у 1929 р.)» [ДАЖО. Ф. Р-327. Оп.1. Спр.488. Арк.2]. Важливим чинником, який гальмував процес політичної соціалізації волинської селянки, виступали консервативні устої сільського буття з його традиційним розподілом соціальних ролей. «Багатівікова традиція залежності від чоловіків привчила жінку, особливо селянку, до соціальної пасивності. Над жінкою, та й над усім суспільством тяжіло усвідомлення того, що управління – це обов'язок і привілей чоловіка» [Земзюліна, 2013: 135]. Жінки-активістки відчували шалений спротив їхнім спробам долучитися до вирішення громадських справ як з боку власних чоловіків, представників «місцевої сільської еліти», так і значної частини односельчанок, які займали нейтрально-пасивну позицію осуду такого роду жіночої активності.

Наприкінці 1927 року в районах Коростенської та Волинської округи, на виконання спеціального розпорядження ВЦВК, жінвідділи ініціювали проведення «окружних, районних з'їздів жінок - членів сільрад, селищних рад, міськрад та членів РВК» [ДАЖО. Ф. 3-277. Оп.98. Спр.98. Арк.54]. Мета проведення заходів, по-перше, полягала в тому, щоб підвести підсумки попереднього етапу діяльності жіночого руху, по-друге, актуалізувати його у зв'язку з посиленням державного курсу на «соціалістичну перебудову сільського господарства», який менше ніж через 1,5 року оформився у політику колективізації, по-третє активізувати роботу жінвідділів, жіночих делегатських зборів.

Здійснений керівництвом Коростенської округи аналіз результатів діяльності місцевого жіночого руху, дозволив зробити висновки, що «жіноча членська маса рад не досить навантажується радянською роботою та належно не використовується». Пропонувалося «секретаріату ОВКу та райвиконкомам залучати жінок особливо по лінії культурно-соціальної (школа, доброустрій, санітарія, хати-читальні, організація та догляд за яслями і т.д.)» [ДАЖО. Ф. 3-277. Оп.98. Спр.98. Арк.112]. Пояснюючи низький рівень ефективності своєї організаційної діяльності, жінки-активістки вимагали, аби влада «склала такі умови, щоби жінка могла працювати при сільраді, тобто уважніше ставитися до роботи жінки членів сільради, тому що раніше їх ніхто не організовував». Ними озвучувалася проблема «бюрократизації членами сільради. Коли звертається жінка, то ніякої уваги не звертається, навіть тікають в другу кімнату» [ДАЖО. Ф. Р-902. Спр.1. Оп.44. Арк.69]. Нерідко громадсько-політична активність селянок викликала приховану, а часто-густо й відверту опозицію з боку односельчан. Делегатки районної конференції Лугинського району нарікали на те, що «помічається недооцінка жіночої праці в радах, консервативний погляд на жінку як рабробітника, а також залякування жінок з боку чоловіків. До деякої міри заборона відвідування засідань та різних сільських зборів, систематичне дискредитування жіночої праці в радах куркульством та різним ворожим елементом» [ДАЖО. Ф. Р-327. Оп.1. Спр.353. Арк.37]. Схожі випадки носили далеко не поодинокий характер і, безумовно, стримували громадсько-політичну активність селянок.

Масове залучення жінок до суспільного життя загалом мало позитивні наслідки. Селянка отримала можливість нарівні з чоловіком брати участь в обговоренні важливих питань місцевого

.....
та державного значення, представляти інтереси жіноцтва, будучи депутатом, чи навіть секретарем і головою сільради, зробити професійну кар'єру. Але з іншого боку, жіночий рух, переставлений жінвідділами, зборами жінок депутаток тощо, ніколи не був громадським за своєю суттю. Він мав чітко окреслені більшовицькою партією рамки і завдання, які не розходилися з її програмними засадами. Це була одна з причин, чому він не користувався підтримкою широких мас сільського населення.

У постанові ЦК ВКП(б) «Про чергові задачі партії по роботі серед робітниць і селянок» від 15 червня 1929 р. вказувалося, що держава вступила в «період реконструкції народного господарства» (виділення наше.- Автор). У цих умовах робота партії серед трудящих жіночих мас у селі повинна бути підпорядкована основному завданню мобілізації активності селянок і наймичок для підйому сільського господарства на основі колективізації масового кооперування і підвищення врожайності» [ЦДАГОУ. Ф.1. Оп.20. Спр. 3115. Арк.2]. Комплекс заходів, детермінованих проголошенням курсу на колективізацію, передбачав якнайширше залучення жінок до процесу їх реалізації. Насамперед йшлося про «переведення в окрузі таких політично-господарських кампаній, як хлібозаготівлі, засівкампанії, колективізації, ліквідації глїтайства» [ДАЖО. Ф. Р-327. Оп.1. Спр.488. Арк.2].

На виконання рішень більшовицької партії влітку-восени 1929 року в усіх районах Коростенської округи пройшла друга хвиля конференцій та нарад жінок-делегаток, основним питанням порядку денного було питання «про масову колективізацію, виробниче кооперування сільського господарства та участь жінок» [ДАЖО. Ф. Р-327. Оп.1. Спр.353. Арк. 2; 9; 22; 27]. Насамперед зазначимо, що партійно-радянські куратори жіночих організацій наполегливо рекомендували «притягати широкі кола населення до практичної участі в радянському будівництві, особливо жінок-наймитів та бідноти, жінок-нацменок і колгоспниць» [ДАЖО. Ф. Р-327. Оп.1. Спр.353. Арк. 3; 4], «жінок-одиначок, удів, дружин-червоноармійців, а також біднячок та безробітних наймичок» [ЦДАГОУ. Ф.1. Оп. 20. Спр.3115. Арк. 44]. Саме ці категорії селянок розглядалися владою як основне джерело поповнення лав жінок-активісток. Нерідко вони з великим ентузіазмом «слідкували за куркулем, виявляли всі недоліки і повідомляли про це радянські установи» [ДАЖО. Ф. Р-327. Оп.1. Спр.353. Арк.30], долучалися до організації та проведення різного роду реквізичійних акцій на селі, складання списків «ворогів народу». Для прикладу, Ольга Бондаренко з с. Баскаки Баришівського району розповідає: «Ми ходимо по селу заготовляти хліб, але куркулі з нас сміються. Особливо з жінок. І нам трудно проводити хлібозаготівлю. Треба дозволити пойти по коморах, бо хліб в кулаків мається, а треба його знайти й забрати» [ДАЖО. Ф. Р-327. Оп.1. Спр.353. Арк.3].

Далеко не завжди їхні дії вмотивовувалися ідейними переконаннями. Часто-густо селянки, які усе своє свідоме життя наймитували і займали найнижчу сходинку в соціальній ієрархійній драбині сільської громади, свою участь у заходах з «укріплення радянської влади на селі» розглядали це як форму моральної компенсації за «важке батрацьке минуле», або ж як надані владою преференції для отримання певних матеріальних благ. Дехто Омельчук, член колгоспу з Ємільченського району бідкається, що «кооперація погано ставиться до бідноти. Немає для нас ні краму, ні чобіт. А коли приходить багатий, то він завжди все достає» [ДАЖО. Ф. Р-327. Оп.1. Спр.353. Арк.27]. Схожі думки висловлювали селянки інших районів округи. Так, Іванченко з Лугинського району заявила, що «ми з радістю підемо в школи і лікнепи, але дуже погано жити. Бідняцькому населенню обіцяли ліс, але коли вони написали заяви, то лісництво заборонило продавати дрова» [ДАЖО. Ф. Р-327. Оп.1. Спр.353. Арк.33].

Перебування на посаді, членство у створюваних більшовицькою владою різних видах сільськогосподарської кооперації, а згодом - в колгоспах, піднімало соціальний статус жінки і в очах односельчан, хоча далеко не завжди – повагу. Натомість, у кращих традиціях того часу, жорсткій критиці і навіть цькуванню піддавалися так звані непмани та куркулі, «бо вони стараються підірвати нашу колективізацію» [ДАЖО. Ф.Р-327. Оп.1. Спр.353. Арк.30]. У середині січня 1929 року з трибуни загальних зборів жінок с. Стариків Стариківської сільради Чоповицького району лунало гасло «дати відсіч кулацькому елементу и гиншому ненашому елементу, що завше стоїть на перешкоді радянської роботи» [ДАЖО. Ф.Р-902. Оп.1. Спр.44. Арк.38]. Оскільки категорія «гинших» не була чітко ідентифікована, то до неї могли зарахувати будь-кого, хто своєю активною, чи пасивно-нейтральною позицією висловлював сумніви щодо правильності політичного курсу правлячої партії.

Тема класової боротьби пронизувала увесь контент тогочасної більшовицької пропаганди. Для прикладу, в рішенні зборів селянок Лугинського району записано, що «соціалістичне будівництво на селі викликало шалений опір вороже класових елементів, які всіма засобами намагаються затримати і підірвати колективізацію, використовуючи для цього культурну відсталість жінок як одне з найслабших місць в роботі на селі» [ДАЖО. Ф.Р-327. Оп.1. Спр.353. Арк.38] Учасники жіночої конференції Овруччини так само «закликала всіх працюючих жінок району організувати і проводити активну боротьбу з глїтайською агітацією,

приймати участь в очищенні колгоспів від ворожих елементів» [ДАЖО. Ф.Р-327. Оп.1. Спр.353. Арк.41-42]. Поступово насильство стає нормою життя. У досліджуваний період його масштаби були далекими від тих, з якими зіткнеться українське село у період 1931-1933 років. Однак кволий спротив з боку сільських громад методичному посиленню насильства, по суті, сприяв його легітимізації і розмиванню суспільних моральних норм. Повсякденне життя селянина все більше наповнюється страхом за свою власність, за власне життя і життя своєї родини, він воліє не помічати несправедливості, яку коять місцеві «комнезамівці», «комсомольці» по відношенню до його сусіда. Як слушно зазначає американський дослідник Мартін Маля, «насильство маскувалося під класову війну, яку вели пролетаріат і збідніле селянство з куркулями, які намагалися реставрувати «капіталізм»» [Маля, 2000: 248]. Нав'язуючи силові методи утвердження радянської моделі реконструкції сільського господарства, влада фактично спонукала селянок бути співучасниками насильства на селі. Частина з них згодом стане жертвами політики колективізації, а частина, навпаки, активно долучиться до її впровадження, виправдовуючи доцільність використання репресивних методів в боротьбі за «світле соціалістичне майбутнє». Англійська дослідниця Дарія Маттінглі ідентифікує цю категорію жінок та їх роль у процесі реалізації сталінської політики колективізації дефініцією «призвідниці», тобто ті, чиї «дії спричинилися, безпосередньо або опосередковано, до голодної смерті мільйонів» [Маттінглі, 2018: 3]. На нашу думку, значну частину сільських волинських активісток можна назвати «призвідницями» голодомору в своїх селах.

Негативний образ «сільського глителя» свідомо використовувався як тло для увиразнення позитивної постаті жінки-активістки, «селянки, відповідальної за соціальні зміни, яка є своєрідним містком між новим режимом і старими традиціями» [Codie, Barry, 2016: 26]. У виступах учасників зборів волинських селянок обов'язково була присутньою теза про світле майбутнє жінки в колгоспі, який «полегшить жіночу працю, звільнить жінку від маючогося до цього рабства, яка далі своєї кухні нічого не знає», яка «при царизмі була пригнічена» [ДАЖО. Ф.Р-327. Оп.1. Спр.353. Арк.28-29]; «яка раніше була закована в пута під гнотом чоловіка» [ДАЖО. Ф.Р-902. Оп.1. Спр.44. Арк.38]. Важливою умовою «жіночого розквіта» було подолання майже тотальної безграмотності волинського селянства. Об'єктом посиленої уваги більшовицьких пропагандистів стала селянка, рівень освіченості якої традиційно був низьким, а коло інтересів переважно замикалося на сім'ї та побуті.

Як відомо, на початку 1920-х років радянська влада ініціювала низку загальнодержавних заходів з ліквідації неграмотності дорослого населення. Практика показала, що їх впровадження у межах політики українізації була досить успішним. Одними із суб'єктів реалізації заходів більшовицької партії в культурно-освітній сфері виступали жінвідділи, які через свою організаційну мережу діяльності жіночих делегатських зборів проводили агітаційну роботу серед жінок, спонукаючи, а то й примушуючи їх навчатися основам грамоти. Завідуюча жіночим відділом при ЦК КП(б)У т. Філатова рекомендувала членкиням жінвідділів «привчати селянок читати на цікавитися газетами, організовувати групові читання газет, брошур» [ЦДАГОУ. Ф.1. Оп.20. Спр.1557. Арк.118]. Місцева влада в обов'язковому порядку вимагала від редакторів районних та «округової газети «Поліська комуна» розпочати систематичне висвітлення на сторінках газети економічного та культурно-побутового стану жінок в місті і на селі» [ДАЖО. Ф.Р-327. Оп.1. Спр.488. Арк.3].

Найбільш поширеною формою організації навчання дорослого населення Волині виступали лікнепи, основним завданням яких було навчити слухачів відповідних курсів основ грамоти і паралельно з цим залучати їх до громадсько-політичного життя. У квітні 1930 року влада Коростенської округи звітувала про «охоплення лікнепами 63%, школами соцвиху 45% жінок від загальної кількості учасників» [ДАЖО. Ф.Р-327. Оп.1. Спр.488. Арк.2]. Згідно офіційної статистики, в 1929 році число неписьменних тільки у «Коростенському районі сягало 7300 осіб і майже всі 100% були охоплені лікнепами та трудовим навчанням. Всіх лікнепів та груп навчання було 100. Зросла кількість хат-читалень на 3 (Могильно, Гулянка, Михалівка). Загалом їх в районі було 22» [ДАЖО. Ф.Р-671. Оп.2. Спр.9. Арк.37]. Як слушно зауважує Олена Сапицька, пропаганда лікнепу «була зумовлена не лише комуністичною ідеологією, але й істотною потребою для становлення нової влади» [Сапицька, 2007: 131].

Тема ліквідації неписьменності селянок Волині у досліджуваний нами період піднімалася на усіх зібраннях жінок-активісток. Поштовхом для чергового сплеску її актуалізації стала «постанова ЦК ВКП(б) «Про роботу по ліквідації неписьменності» від 17 травня 1929 р., після прийняття якої стали широко застосовуватися нові форми для організації освіти» [Сапицька, 2007: 66]. Посилаючись на цей документ, представник окружного виконкому на одній з жіночих конференцій у Ємільчино, т. Поліно заявив: «Жінкам, як більш відсталим, треба негайно взятися до учоби, бо темрява затримує будівництво нашої країни» [ДАЖО. Ф.Р-327. Оп.1. Спр.353. Арк.30]. Наведена теза з виступу радянського чиновника є прикладом яскравої ілюстрації упередженого ставлення більшовицької влади до жінки. По-перше, вона

.....
тракувалася як апіорі «відстала» по відношенню до чоловіка, однак не тільки за «принципом біологічної, але й політико-ідеологічної слабкості» [Непіпенко, 2019: 120]. По-друге, неграмотність жінки сприймалася як загроза радянській владі, оскільки не освічена жінка легко піддавалася політичним маніпуляціям і використанню їх «ворожими класами» як інструменту боротьби проти «соціалістичних перетворень на селі». «Розсрочка ліквідації неписьменності, - вказувалося в одному із рішень конференції жінок Лугинського району, - являється небезпечною для цілого господарського комплексу країни» [ДАЖО. Ф. Р-327. Оп.1. Спр.353. Арк.37].

Показово, що кампанії з ліквідації неписьменності селянок були нерозривно пов'язані з проведенням таких загальнодержавних заходів як вибори до сільських та районних Рад народних депутатів, проведення агітаційної кампанії з приводу створення колгоспів, розгортання соціалістичного змагання, виконання планів хлібопоставок тощо. Тому ставилося за мету «справу ліквідації неписьменності відпорядковувати з завданням широкої політосвітньої та виховної роботи серед жіноцтва» [ДАЖО. Ф.Р-327. Оп.1. Спр.353. Арк.37], «добитися того, щоб план ліквідації неписьменності був виконаний з перебільшенням, розгорнувши цю роботу під знаком соціалістичного змагання» [ДАЖО. Ф.Р-327. Оп.1. Спр.353. Арк.23].

Однак, не зважаючи на всі зусилля влади у напрямку організаційного забезпечення навчання дорослого населення, переобтяжені побутом та важкою працею волинські селянки не охоче відвідували заняття. Часто-густо «жіноцтво проявляло мляву участь в роботі гуртків грамоти та секцій при зборах жінделегаток» [ДАЖО. Ф.Р-327. Оп.1. Спр.353. Арк.10]. Тому ця проблема була предметом окремого обговорення майже на усіх конференціях жінок Волині, зокрема, в означений нами період. Учасниками зібрань укотре ставилося завдання «загострити увагу всієї радянської суспільності щодо роботи товариства «Геть неписьменність», на питання лікнепу, ліквідації не- та малописьменності серед жінок національних меншин (поляків, євреїв, німців)» [ДАЖО. Ф. Р-327. Оп.1. Спр.353. Арк.37]. Місцеві активістки часто нарікали на те, що селянки не бажають навчатися, з великим не бажанням збираються на збори, щоб прослухати інформацію про поточну політичну ситуацію в країні, про завдання, які стоять перед селянами у зв'язку з проведенням колективізації тощо. І все ж ініційовані жінвідділами заходи з ліквідації неписьменності місцевого жіноцтва мали позитивні результати і сприяли його політичній соціалізації.

Висновки. Підводячи підсумки, зазначимо, що впродовж 1920-х років радянська влада значну увагу приділяла вирішенню так званого «жіночого питання». У період розгортання курсу на соціалістичну перебудову села, жінвідділи активізували роботу в напрямку залучення жінок – активісток до процесу реалізації завдань більшовицької партії, насамперед щодо створення колгоспів. Важливими векторами громадсько-політичної діяльності жіночого активу Волинських сіл у досліджуваній період виступали: 1. Політична соціалізація селянок шляхом залучення їх до участі у виборах до місцевих рад, до роботи в сільрадах як у складі депутатського корпусу, так і посадовців (голів та секретарів сільрад). 2. Участь у кампанії з ліквідації мало- і безграмотності дорослого населення, рівень грамотності якого в цьому регіоні був одним із найнижчих в Україні. 3. Проведення агітаційно-пропагандистської кампанії на підтримку сталінської політики колективізації сільського господарства та боротьби з «класово ворожими елементами» села. Зважаючи на національно-етнічну строкатість Житомирщини, перспективними для дослідження видається проблема політичної соціалізації жінок національних меншин, які проживали в сільській місцевості.

Подяка. Висловлюю щиру вдячність членам редакційної колеги журналу за конструктивні консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Авторка не отримала фінансової підтримки для проведення дослідження й публікації цієї статті.

Джерела та література:

Codie, Barry (2016). *Wife, mother, soldier, worker: depictions of peasant women in soviet propaganda. A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the concentration of art history at the University of Dallas*, 66 p.

ДАЖО. Державний архів Житомирської області.

Земзюліна, Н. (2013). Ідеологічні та правові механізми формування гендерного паритету в СРСР. *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*, 2, 132-139.

Земзюліна, Н. (2009). Шляхи соціалізації жінок в Радянській Україні 20-х – 30-х. XX ст.. *Гуржіївські історичні читання: Зб. наук. пр.*, 3, 324–329.

Коршунова, Н. Е., Плотникова, В. М. (2016). Трансформация государственной политики Советского Союза по проблеме положения женщин в социальной и общественно-политической сферах. *Вестник ВГУ. Серия: история. политология. Социология*, 4, 55–59.

Лабур, О. (2010). «Нова жінка»: унормовані образи жінки-суспільниці і жінки-трудівниці в радянській літературі України 1920–1930-х років. *Краєзнавство*, 3, 205-213.

- Маля, М.** (2000). *Радянська трагедія: історія соціалізму в Росії 1917-1991*. Київ: Вид-тво «Мегатайп», 608 с.
- Мельник, М.** Становлення сільських рад у 20-30-х рр. ХХ ст. Режим доступу: <http://mk.archives.gov.ua/pubonsite/235-pubstansil.html>
- Мітінглі, Дарія.** «Жінки в колгоспах – велика сила»: хто вони – українські призвідниці Голодомору? Режим доступу: <http://uamoderna.com/md/mattingly-women-in-kolkhoz>
- Нагорна, Н.** (2011). Соціальні виміри політики більшовиків щодо емансипації жінок у 1920-х роках (на матеріалах компартійних відділів для роботи серед робітниць і селянок УСРР). *Українознавчий альманах*, 6, 128-136.
- Нагорна, Н.** (2009). Жіночі делегатські збори в УСРР: мета і сутність функціонування, організаційна структура, значення (1920-1933 рр.). Література та культура Полісся : зб. наук. праць, 56, Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 267–289
- Непіпенко, Л.** (2019). Гендерна ідеологія та гендерна політика в радянській політичній культурі України періоду НЕПу. *Гілея: науковий вісник*, 145, 116-123.
- Олійник, Н.** (2015). Емансипація жінок по-радянськи: особливості та наслідки. *Грані*, 6, 144-15.
- Пошали, І.** (2015) В. Радянські жінки : суспільно-правовий статус та реальне становище в Україні в 20-ті роки ХХ століття. *Життя і пам'ять: науковий збірник, присвячений пам'яті В'ячеслава Івановича Шамко*, Одеса: Homeless Publishing, 2, 153-160.
- Пушкарева, Н.** (2012). Гендерная система Советской России и судьбы россиянок. *Новое литературное обозрение*, 117, 8-23.
- Сапицька, О.** (2007). *Сільські жінки України в період підготовки та проведення суцільної колективізації (1928 - середина 1933 рр.):* (дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України). Луганськ, 199 с.
- ЦДАГО України.** Центральний державний архів громадських об'єднань України.

Галина Стародубець

Житомирський державний університет імені Івана Франка
доктор історических наук, професор (Україна)

Основные векторы общественно-политической деятельности сельских женщин Волыни в конце 1920-х-начале 1930-х годов

Аннотация. Цель статьи заключается в определении основных направлений общественно-политической деятельности крестьянок Волыни в период развертывания политики коллективизации сельского хозяйства в конце 1920-х - начале 1930-х годов. **Методология исследования** основана на использовании общенаучных (анализа, синтеза, абстрагирования и обобщения) и специально-исторических методов (историко-типологическом, историко-системном и методе диахронного анализа общественно-исторической реальности) в сочетании с принципами историзма, объективности, системности и развития. **Научная новизна работы** заключается в том, что: впервые предметом исследования выступили сельские женщины Волыни в период первой сталинской пятилетки. Определены основные факторы, которые влияли на динамику включения волынских крестьянок в процесс социалистических преобразований в деревне. Определены формы и способы привлечения женщин-активисток в агитационно-пропагандистскую работу среди своих односельчанок с целью: повышения уровня их участия в выборах местных Советов; ликвидации безграмотности; борьбы с «классовыми врагами» на селе и создание колхозов. **Выводы.** В течение 1920-х годов советская власть значительное внимание уделяла решению так называемого «женского вопроса». В период развертывания курса на социалистическую перестройку села, женотделы активизировали работу в направлении привлечения женщин - активисток в процесс реализации задач большевистской партии, прежде всего – создания колхозов. Важными векторами общественно-политической деятельности женщин-активисток волынских сел в исследуемый период выступали: 1. Политическая социализация крестьянок путем привлечения их к участию в выборах в местные советы, к работе в сельсоветах, как в составе депутатского корпуса, так и в качестве должностных лиц (председателей и секретарей сельсоветов). 2. Участие в кампании по ликвидации мало- и безграмотности взрослого населения, уровень грамотности которого в этом регионе был одним из самых низких в Украине. 3. Проведение агитационно-пропагандистской кампании в поддержку сталинской политики коллективизации сельского хозяйства и борьбы с «классово враждебными элементами» села.

Ключевые слова: Волынь, «женотделы», враждебные элементы, колхозы, советская власть, крестьянка.

Galyna M. Starodubets

Zhytomyr Ivan Franko State University

Dr (History), Professor (Ukraine)

**The main vectors of social and political activities of rural women in Volyn
in the late 1920s-early 1930s**

Abstract. *The purpose of the article is to determine the main directions of social and political activities of rural women in Volyn during the period of deployment of the policy of collectivization in agricultural economy in the late 1920s - early 1930s. The research methodology is based on general scientific (analysis, synthesis, abstraction and generalization) and specifically historical methods (historical-typological, historical-systemic and method of diachronic analysis of socio-historical reality) in combination with the principles of historicism, objectivity, systematic and development. The scientific novelty of the research is as follows. For the first time the subject of the study was rural women in Volyn during the first Stalinist Five-Year Plan. The main factors which influenced the dynamics of the inclusion of Volyn peasants in the process of socialist transformations in the village are identified. The author determines the forms and ways of involving activists women in the organization of agitation and propaganda work among their fellow villagers on their participation in local council elections, elimination of illiteracy, struggle against "class hostiles" in the village and creation of collective farms. Conclusions. During the 1920s, the Soviet government paid considerable attention to solving the so-called "women's issue." During the deployment of the course for the socialist reorganization of the village, women's departments activated their efforts to involve activists women in the process of implementation the tasks of the Bolshevik Party, primarily regarding creation of collective farms. In the period studied there were following important vectors of social and political activities of women in Volyn villages: 1. Political socialization of peasant women by involving them in local council elections; to work in village councils as part of both departments, deputies and officials (chairmen and secretaries of village councils). 2. Participation in the campaign to eliminate low literacy and illiteracy among adult population, whose literacy rate in this region was one of the lowest in Ukraine. 3. Carrying out an agitation and propaganda campaign to support the Stalin's policy of collectivization of agricultural economy and the struggle against the "class-hostile elements" of the village.*

Key words: Volyn, "women's departments", hostile elements, collective farms, Soviet government, peasant woman.

References:

- CDAGhOU.** Centralnyj derzhavnyj arkhiv ghromadsjkykh ob'jednanj Ukrajiny. [Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine] [in Ukrainian]
- Codie, Barry** (2016). Wife, mother, soldier, worker: depictions of peasant women in soviet propaganda. A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements for the concentration of art history at the University of Dallas, 66 p. [in the United States]
- DAZhO** - Derzhavnyi arkhiv Zhytomyrskoi oblasti [State Archive of Zhytomyr Region] [in Ukrainian].
- Korshunova, N., Plotnykova, V.** (2016). Transformatsiya gosudarstvennoi politiki Sovetskoho Soiuzo po probleme polozheniia zhenshchin v sotsyalnoi i obshchestvennoi-politicheskoyi sferakh [Transformation of state policy Soviet Union on the problem status of women in social and public-political field]. *Vestnik VHU. Seryia: istoria. polytolohiia. Sotsiolohiia - Scientific journal Proceedings of Voronezh State University. Series: History. Political science. Sociology*, 4, 55–59. [in Russian]
- Labur, O.** (2010). «Nova zhinka»: unormovani obrazy zhinky-suspilnytsi i zhinky-trudivnytsi v radianskii literatury Ukrainy 1920–1930-kh rokiv [«New woman»: images of normalized of civic-minded women and women-workers in soviet literature of Ukraine 1920s-1930s.] *Kraieznavstvo - Local lore*, 3, 205-213. [in Ukrainian].
- Malia, M.** (2000). *Radianska trahediia: istoriia sotsializmu v Rosii 1917-1991* [The Soviet tragedy: a history of socialism in Russia 1917-1991], Kyiv: Vyd-tvo «Mehataip», 608 [in Ukrainian].
- Melnyk, M.** Stanovlennia silskykh rad u 20-30-kh rr. XX st. [Formation of village councils in the 20-30's of the twentieth century]. *Rezhym dostupu:* <http://mk.archives.gov.ua/pubonsite/235-pubstansil.html> [in Ukrainian].
- Mittinli, Dariia.** «Zhinky v kolhospakh – velyka syla»: khto vony – ukrainski pryzvidnytsi Holodomoru? [«Women in collective farms are a great force»: who are they - the Ukrainian perpetrators of the Holodomor?] *Rezhym dostupu:* <http://uamoderna.com/md/matingly-women-in-kolkhoz> [in Ukrainian].
- Nahorna, N.** (2009). Zhinochi delehatski zbory v USRR: meta i sutnist funktsionuvannia, orhanizatsiina struktura, znachennia (1920-1933 rr.) [Delegates meetings of women in the USSR: purpose and essence of functioning, organizational structure, significance (1920-1933)]. *Literatura ta*

kultura Polissia : zb. nauk. Prats - Literature and culture of Polissya: The collection of scientific articles, 56, Nizhyn: Vyd-vo NDU im. M. Hoholia, 267–289 [in Ukrainian].

Nahorna, N. (2011). Sotsialni vymiry polityky bilshovykiv shchodo emansypatsii zhynok u 1920-kh rokakh (na materialakh kompartiinykh viddiliv dlia roboty sered robitnyts i selianok USSR) [Social dimensions of the Bolshevik policy on the emancipation of women in the 1920s (based on the materials of the Communist Party departments for work among workers and peasants of the USSR)]. *Ukrainoznavchyi Almanakh - Almanac of Ukrainian Studies*, 6, 128-136. [in Ukrainian].

Nepipenko, L. (2019). Henderna ideolohiia ta henderna polityka v radianskii politychnii kulturi Ukrainy periodu NEPu [Gender ideology and gender policy in the Soviet political culture of Ukraine during the times of the new economic policy]. *Hileia: naukovyi visnyk – Gileya: scientific herald*, 145, 116-123. [in Ukrainian].

Oliinyk, N. (2015). Emansypatsiia zhynok po-radiansky: osoblyvosti ta naslidky [Emancipation of women in the Soviet era: features and consequences]. *Hrani – Grani*, 6, 144-15. [in Ukrainian].

Poshaly, I. (2015) Radianski zhynky: suspilno-pravovyi status ta realne stanovyshe v Ukraini v 20-ti roky KhKh stolittia [Soviet women: social and legal status and the real situation in Ukraine in the 1920s]. *Zhyttia i pamiat: naukovyi zbirnyk, prysviachenyi pamiaty Viacheslava Ivanovycha Shamko - Life and memory: a scientific collection dedicated to the memory of Vyacheslav Ivanovich Shamko*, Odesa: Homeless Publishing, 2, 153-160. [in Ukrainian].

Pushkareva, N. (2012). Hendernaiya sistema Sovetskoyi Rossiyi i sudby rossiyanok [The gender system of Soviet Russia and the fate of Russians]. *Novoye literaturnoye obozreniye – The new literary review*, 117, 8-23. [in Russian]

Sapytska, O. (2007). Silski zhynky Ukrainy v period pidhotovky ta provedennia sutsilnoi kolektyvizatsii (1928 - seredyna 1933 rr.) [Rural women of Ukraine in the period of preparation and carrying out of continuous collectivization (1928 - the middle of 1933)] (The dissertation for the degree of candidate of historical sciences), Luhansk, 199 s. [in Ukrainian].

Zemziulina, N. (2009). Shliakhy sotsializatsii zhynok v Radianskii Ukraini 20-kh – 30-kh. XX st. [Ways of socialization of women in Soviet Ukraine in the 1920s and 1930s. XX century]. *Hurzhiivski istorychni chytannia: Zb. nauk. pr. - Gurzhiyev historical readings: The collection of scientific articles*, 3, 324–329. [in Ukrainian].

Zemziulina, N. (2013). Ideolohichni ta pravovi mekhanizmy formuvannia henderneho parytetu v SRSR. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriya: Istorychni nauky - Bulletin of Cherkasy University. The series "Historical Sciences"*, 2, 132-139. [in Ukrainian].

Статтю надіслано до редколегії 23.03.2020 р.
Статтю рекомендовано до друку 12.05.2020 р.